

O'zbek davlatchiligi tarixida Termuriylar o'rni va diplomatsiyasi TerDu tarix fakulteti talabasi Akbarov Muzaffar

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbek davlatchiligi tarixida o'chmas iz qoldirgan A.Temur va Temuriylar davlatining asosan ilm-fan va bir qancha mamlakatlar bilan olib borgan diplomatik aloqalari haqida qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sivilizatsiya,Rum,Diplomat.

Annotation: In this article, A. Temur, who left an indelible mark in the history of Uzbek statehood, and the diplomatic relations of the Timurid state with several countries are briefly described.

Key words: civilization, Rum, Diplomat.

O'zbek davlatchiligi tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning naqadar qadim zamonlarga va o'ziga xos bo'lgan boshqaruv tizimiga ega bo'lganligini ko'plab ilmiy tadqiqotlar va manbalar orqali ko'rishimiz mumkin. Shubhasiz har bir davlatning o'z boshqaruv shakli va unga qo'shni bo'lgan mamlakatlar bilan aloqalar olib borganligi barchamizga sir emas. Shunday boshqaruv tizimiga ega va ko'plab mamlakatlar bilan bo'lgan iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy sohalarda faoliyat yuritgan,davlatchiligimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan, shu bilan bir qatorda ikkinchi Renessans asoschisi sanalgan sulola bu Temuriylardir.

Sulola tarixiga nazar tashlar ekanmiz, bunda avvalo A.Temur (ko'plab manbalarda Grand Temurbek va Sohibqiron deb nomlangan.) nomi bilan bog'laymiz. Mo'g'ul bosqinchilari tomonidan yurtimiz zabt etilgandan so'ng, xalqimiz tarixida to'rtinchi bor qaramlik davrini boshdan kechirdi. Mo'g'ul bosqinchilari yurtimizning yashnab turgan obod dehqonchilik markazlarini vayron qildi. Ilm ma'rifatga katta ziyon yetkazdi. Mintaqamizda 150 yil davom etgan mo'g'ullar davrida barcha sohalar rivojlanishdan to'xtab qolgandi. Ammo mamlakat ichkarisidan siyosiy kuchlar yetishib chiqmoqda edi. "1370-yil 9-aprelda nufuzli amirlardan Shayx Muhammad Sulduz, Kayxusrav Xuttaloni, Dovud dug'lot, Shayx Muhammad, Uljoytu Apari hamda boshqa amirlar tomonidan A.Temur hokimyatini bir ovozdan tan olinadi. Bu paytda A.Temur endigina o'ttiz to'rt yoshga kirgandi".¹ Juda og'ir sharoitda siyosiy kurash maydoniga kirib kelgan Sohibqiron davlatni markazlashtirish uchun harakatni boshlaydi. Tabiiyki bu jarayon oson emasdi. Mamlakat ichkarisida unga qarshi bo'lgan kuchlar ko'p edi. Jumladan "Temur tuziklarida" bayon etilishicha "A.Temur va Amir Husayn o'rtasidagi vaziyat yaxshi bo'lmagan. A.Temurni qaynog'asi A.Husayn uni bir necha marta o'ldirishga harakat qilganligi va uddasidan chiqa olmasdan undan kechirim so'rash maqsadida hatto Qur'onni qo'lga olib uch marotaba qasam ichgan".² Manbalarga nazar tashlaydigan bo'lsak bundan tashqari bir qancha sarkardalar unga

xiyonat yo'lini tutgan. Lekin ularni A.Temur bir necha marotaba kechirgan. Misol tariqasida "Hirot hukumdori Alibek va amir Vali birgalashib Sabzovorga lashkar tortdilar va uni egallab oladilar. A.Temur bu vaqtda katta judolikni boshdan o'tkazgandi. Uning qizi og'ir dardga chalinib, olamdan o'tgandi. Shunday bo'lsa-da A.Temur katta qo'shin to'pladi va Alibek tomonga yura boshladi. Jangda o'z askarlari yengilayotganini ko'rgan Alibek A. Temurning oldiga odam yuborib: "Lashkarni qaytarib bizga omonlik bering, men ertaga tashqari chiqib sizning huzuringizga boraman"³ deb qasam ichadi.

Bundan yaqqol ayonki hokimyatga kelish va uni boshqarish oson bo'lmagan. A.Temur davlatni yuksak darajaga ko'tarish, mamlakatni butun dunyo siyosiy, iqtisodiy, madaniy markazga aylantirishni o'ziga bosh maqsad qilib qo'ygan edi. Ana shu tashqi faoliyat bilan bog'liq amaliy tadbirlarni o'sha davr uchun tabiiy va zarur bo'lgan harbiy yurishlarsiz tasavvur qilib bo'lmasdi. XIV asrning 80 yillarida Eronning, 90-yillarida esa Armaniston, Gruziya, Ozarbayjon, Shimoliy Hindiston Amir Temur tomonidan bo'ysundirildi. Lekin bosib olgan hududlarda obodonchilik ishlarini olib bordi va egallangan hududlarga o'sha hududda hurmatli sanalgan insonlarni qo'yib ular bilan aloqalar olib bordi. Albatta bu qadar ulkan hududni yagona markaz atrofida birlashtirish va uni boshqarish mushkul edi. Lekin Sohibqiron buni uddasidan chiqdi. Uning mamlakatni boshqarish usullari, qonun qoidalari, amaldorlarni tayinlash, qo'shin tuzish va uni boshqarish to'g'risida Temur tuziklari muhim manba hisoblanadi. A.Temur juda kuchli diplomat hisoblangan. U ko'plab mamlakatlar: jumladan Rum, Ispaniya,Fransiya va boshqa hududlar hukumdorlari bilan diplomatik aloqalar olib borgan. Lekin Rum hukumdori Boyazid Yildirim bilan bo'lgan munosabat iliq emas edi. Bir qancha xatlar almashinuvidan so'ng ham munosabat yaxshilanmadi,aksincha ikki o'rtada urush kelib chiqadi va bunda A.Temur g'alabaga erishadi. Usmoniylar ustidan qozonilgan g'alaba Ispaniya,Fransiya va boshqa davlatlar uchun juda katta yengillik bo'lgan. Shu voqeadan so'ng davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda elchilik aloqalar mustahkamlangan. Shunday elchilardan biri Rui Gonsales De Klavixo edi. Uning "Amir Temur Ispaniya elchisi nigohida" nomli kitobida quyidagi so'zlar uchraydi: "Amir Temur Kastilya va Leon qiroli Don Enrki III, Fransiya qiroli Charl VI,Angilya qiroli Genrix IV saroylariga elchilar yuborib,mutanosib ravishda Ispaniyalik,Fransiyalik,Angilyalik,Xitoylik va boshqa bir qator - jami yigirmadan ortiq xorijiy davlat elchilarini o'z saltanatida qabul qilganligi haqida atroflicha bayon etilgan ko'plab tarixiy va ilmiy asarlar bu fikrni yaqqol tasdiqlaydi"⁴. Ko'rinib turibdiki A. Temurning boshqa mamlakatlar bilan olib borgan siyosati nihoyatda keng bo'lgan. Bunday siyosat natijasida iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy

sohalarda katta yutuqlarga erishilgan. Bundan tashqari A.Temurning avlodlari ham elchilik munosabatlari, iqtisodiy-siyosiy aloqalarda faol bo'lishgan. A.Temur Xitoy tomon yurishi chog'ida to'satdan vafot etishi mintaqadagi vaziyatni o'zgarishiga sabab bo'lsa-da, uning vorislari ilm-fan va turli sohalarda rivojlanishdan aslo chekingani yo'q. Qayd etmoq lozimki fan va madaniyatning rivojlanishiga Temuriylar namoyondalari barchalari o'z hissasini qo'shganlar. Amir Temur, Shohrux, Ulug'bek, Sulton Husayn Boyqaro, Qutlig' Turkon og'o, Gavharshodbegim singari temuriy shahzodalar va malikalar tomonidan bir qancha madrasalarning bunyod etilishi, shubhasizki ilm-fanga e'tibor yuksak bo'lganligidan darak beradi. Temuriylarning ilm -fanga madaniyatga rag'batini shu qadar bo'lganki, Zahridin Muhammad Bobur va uning avlodlari Hindistonda hukmronlik qilgan davrda mamlakatning madaniy taraqqiyotida o'chmas iz qoldirdi. Boburiylar tomonidan bunyod etilgan Toj mahal bugungi kunda ham jahon ilm ahlini hayratga solib kelmoqda. Aniq fanlar rivojida temuriylar orasida hissa qo'shgan buyuk siymolardan biri bu- Mirzo Ulug'bekdir. U tomonidan tashkil etilgan Ulug'bek akademiyasini olsak u yerda olimlar, astranomlar, matematiklar faoliyat ko'rsatgan. Shaxsan Ulug'bekning o'zi ham astronomiya borasida ulkan ishni ya'ni o'sha davr uchun murakkab bo'lgan 1018 ta yulduzning ekliptik sistemasidagi vaziyatni aniqladi. O'sha davr sharoitidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, uni buyuk kashfiyot demay boshqa ilojimiz yo'q.

Xulosa o'rnida shuni qayd etmoq lozimki, A.Temur tuzgan Temuriylar davlati va uning mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotdagi o'rni shu bilan bir qatorda jahonda Temuriylar nufuzi baland hisoblanadi. Mintaqada A.Temur boshchiligida ikkinchi renessansga qadam tashlanishi va buni dunyo sivilizatsiyasiga ta'siri kuchli bo'lgan. Bugungi kunda Temuriylar ilmiy merosini o'rganish nafaqat mintaqada balkim, jahonda katta qiziqish bilan o'rganilayotganligi barchamizga ma'lum.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Azamat Ziyov "O'zbek davlatchiligi tarixi" T-2000 yil, 159-bet.
2. Temur Tuziklari T- 2011 , 43-bet.
3. Yusupov Dilshodbek "Amir Temur va Qasamxo'r amirlar" TerDu gazetasi 4(350)-son 17-may 2022-yil.
4. Rui Gonsales De Klavixo "Amir Temur Ispaniya elchisi nigohida" Zamin nashr-2019-yil, 4-bet.

